

УДК 378:37.011.3-051].015.3:159.954

**ТВОРЧИСТЬ І КРЕАТИВНІСТЬ:
СУТНІСТЬ ТА СМИСЛОВІ ВІДТІНКИ
ВИКОРИСТАННЯ У НАУКОВИХ ДЖЕРЕЛАХ
ТА В ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

Тетяна Мієр, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри початкової освіти Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка.

ORCID: 0000-0002-2874-2925

E-mail: t.miyer@kubg.edu.ua

Геннадій Бондаренко, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри початкової освіти Факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка.

ORCID: 0000-0001-5978-5138

E-mail: h.bondarenko@kubg.edu.ua

Валентин Савош, доктор педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики викладання шкільних предметів, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти.

ORCID: 0000-0001-9499-885X

E-mail: vsavosh@ukr.net

Катерина Логвиненко, магістрант, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка; учитель початкових класів «Американської міжнародної школи та університету».

ORCID: 0009-0005-7705-9427

E-mail: kalohvynenko20@gmail.com

У статті йдеться про результати дослідження смислових відтінків використання понять «творчість» і «креативність» у наукових джерелах та в підготовці майбутніх учителів за напрямками суспільно-особистісний, реалізаційно-результативний, рівнево-смисловий та організаційно-смисловий. Встановлено, з одного боку, суттєву відмінність у сутнісному контексті цих понять та у смислових відтінках їх використання, а з іншого, їх взаємообумовленість. Результатом творчості є продукт і розвиток особистості творця.

Ключові слова: творчість; креативність; основне значення; смислові відтінки; майбутні вчителі.

**CREATIVITY AS AN ACTIVITY AND CREATIVITY
AS A QUALITY OF A PERSON: ESSENCE AND SEMANTIC
NUANCES OF USE IN SCIENTIFIC SOURCES AND
IN THE TRAINING OF FUTURE TEACHERS**

Tetiana Miyer, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Primary Education of Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

ORCID: 0000-0002-2874-2925

E-mail: t.miyer@kubg.edu.ua

Hennadii Bondarenko, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Primary Education of Faculty of Pedagogical Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

ORCID: 0000-0001-5978-5138

E-mail: h.bondarenko@kubg.edu.ua

Valentyn Savosh, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Department of Theory and Methodology of Teaching School Subjects, Volyn Institute of Postgraduate Pedagogical Education.

ORCID: 0000-0001-9499-885X

E-mail: vsavosh@ukr.net

Kateryna Lohvynenko, Master's Student, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Primary School Teacher of "American International School & University".

ORCID: 0009-0005-7705-9427

E-mail: kalohvynenko20@gmail.com

The article deals with the results of the study of the semantic nuances of the use of the concepts of "creativity as an activity" and "creativity as a human quality" in scientific sources and in the training of future teachers in the areas of social, personal, implementation, level and organizational.

It has been established that the use of the term "creativity as an activity" refers to the influence on the historical development and activity of the individual to create an objectively or subjectively new product, which, in turn, develops both society and the individual. Instead, "creativity as a human quality" is considered as a quality that develops in the process of socialization.

The use of the term "creativity as an activity" refers to the ability to implement new ideas, and knowledge in order to create something subjectively or objectively new. The result of creativity is the uniqueness of the individual's uniqueness). With regard to the concept of "creativity as a human quality", realization is provided by the ability of the individual.

The concept of "creativity as an activity" denotes the highest level of manifestation of individual activity, a high level of manifestation of skill in activity, a high level of a certain result. Instead, the concept of "creativity as a human quality" is used when determining the levels (primary, middle, high) of formation of creativity as a personal quality in future teachers.

The use of the concept of "creativity as an activity" refers to two-stage organization of the creative process, consistency and cyclicity in the stages of creativity, implementation of a tactical-strategic approach to promote the creative process. The concept of "creativity as a human quality" assumes the consideration of factors of the external environment, the future teachers' actions in the direction of the development of their own creativity, and the lecturers' actions.

Keywords: *creativity as an activity; creativity as a human quality; main meaning; semantic nuances; future teachers.*

Творчість і креативність. Ці поняття впродовж багатьох століть активно використовуються в працях Х. Василькевич [1], Т. Волобуєвої [2], С. Максименка [3], В. Моляко [7], О. Музики [4], В. Рибалка [14], С. Сисоєвої [15], Т. Чернецької [18], Т. Шелег [19], М. Явоненко [21] та інших учених, а також у повсякденному мовленні, збагачуючись все новими й новими смисловими відтінками.

Метою цієї статті є виокремлення традиційних поглядів учених на сутність феноменів «творчість» і «креативність» та встановлення смислових відтінків кожного з них стосовно оперування ними у наукових працях та у процесі підготовки майбутніх учителів.

Перш за все, зазначимо, що традиційний контекст використання досліджуваних нами понять у наукових працях полягає в розведенні їх лексичних значень такими

контекстами: творчість розглядається як діяльність у різних сферах та галузях виробництва, натомість креативність стосується якостей особистості. Окреслене зафіксовано в словникових та енциклопедичних джерелах, які проаналізуємо нижче. За основу дослідження сутнісного контексту використання понять «творчість» і «креативність» нами взято визначення, які наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Сутність понять «творчість» і «креативність»
як основа формування сутності їх використання у наукових працях**

Визначена нами основа формування сутнісного контексту поняття «творчість»	Визначена нами основа формування сутнісного контексту «креативність»
<p>Діяльність</p> <ul style="list-style-type: none"> – має наслідки для розвитку суспільства, складає основу будь-яких інновацій; – має результат, що характеризується об'єктивною чи суб'єктивною новизною [3] 	<p>Якість особистості</p> <ul style="list-style-type: none"> – стосується творчого духу особистості, її творчого потенціалу, основа її творчих здібностей; – виявляється у мисленні, спілкуванні, результатах дій [3]

Досліджуючи смислові відтінки використання поняття «творчість», ми звернули увагу на наукові праці, у яких це поняття використовується в інших контекстах, якими засвідчується наявність смислових відтінків. Зокрема нами виокремлено такі контексти визначення поняття «творчість», як:

- важливий елемент історичного розвитку [15];
- творча діяльність, яка відбувається щоденно [19];
- діяльність, яку здійснює креативна особистість [21];
- застосування теоретичних знань у практичній діяльності, що супроводжується отриманням нового результату [16];
- вміння, яке слугує відтворенню та поширенню ідей, заснованих на дивергентному мисленні [15];
- високий рівень вияву вміння в діяльності [5];
- вміння створювати абсолютно нові, невідомі раніше речі [10];
- високий рівень певного результату [5];
- результат, яким є унікальність особистості [24];
- активність особистості, яку спрямовано на творення об'єктивно нового продукту, значущого для розвитку суспільства [24];
- найвищий прояв активності людини [8];
- можливість реалізувати нові ідеї за допомогою діяльності, як-от наукова діяльність, написання нової пісні тощо [3];
- можливість творити щось нове, невідоме раніше [4];
- реалізація задуму з інноваційно-ціннісно значущим результатом [2].

Досліджуючи вияви творчості під час підготовки майбутніх учителів, значущості набули, по-перше, двоетапність в організації цього процесу (для першого етапу характерний акцент на розвитку мисленнєвої діяльності здобувачів вищої освіти, а для другого – процес сприяння зародженню ідей та реалізації задуманого з метою отримання або нового результату, або удосконаленого продукту). По-друге, вияву творчості під час підготовки майбутніх учителів сприяє процес, який організовано з

дотриманням послідовності у стадіях творчості (виявлення проблеми, яка потребує творчого вирішення; формулювання мети, зміст якої відображає результат творчих дій; формування ідей щодо творчого й ефективного розв'язання проблеми, реалізація визначеного, аналіз результату (у разі необхідності внесення корективів у власні дії)). По-третє, вияв творчості під час підготовки майбутніх учителів набуває ефективного перебігу у разі врахування циклів у творчому процесі (йдеться про цикл усвідомлення проблеми, цикл зародження ідеї, цикл практичного вирішення проблеми) та реалізації тактико-стратегіального підходу (стратегія – це цілісне бачення творчого вирішення проблеми, а тактика – вирішення підзадачі).

Узагальнення результатів наукового пошуку щодо смислових відтінків використання поняття «творчість» у наукових працях та в підготовці майбутніх учителів представлено нами в таблиці 2.

Таблиця 2

**Основа формування сутнісного контексту поняття «творчість»
та смислові відтінки його використання у наукових джерелах
та в підготовці майбутніх учителів**

№ з/п	Результат дослідження поняття «творчість»
1.	Основа формування сутнісного контексту поняття «творчість» у наукових джерелах та в підготовці майбутніх учителів
1.1.	Діяльність <ul style="list-style-type: none"> – має наслідки для розвитку суспільства, складає основу будь-яких інновацій, має результат, що характеризується об'єктивною чи суб'єктивною новизною [3]; – відбувається щоденно [19]; – здійснює креативна особистість [14]
2.	Смислові відтінки використання поняття «творчість» у наукових джерелах та в підготовці майбутніх учителів
2.1.	Суспільно-особистісний смисловий відтінок використання поняття <ul style="list-style-type: none"> – важливий елемент історичного розвитку [15]; – активність особистості зі створення об'єктивно чи суб'єктивно нового продукту [24]
2.2.	Реалізаційно-результативний смисловий відтінок використання поняття <ul style="list-style-type: none"> – можливість реалізувати: нові ідеї за допомогою діяльності [3]; задум з інноваційним та ціннісно значущим результатом [2]; теоретичні знання у діяльності з об'єктивно або суб'єктивно новим результатом [1]; можливість творити нове, раніше невідоме [4]; створювати суб'єктивно чи об'єктивно нове [22]; – результат творчості – унікальність особистості [24]
2.3.	Рівнево-смисловий відтінок використання поняття <ul style="list-style-type: none"> – найвищий рівень прояву активності людини [8]; – високий рівень вияву вміння в діяльності [15]; – високий рівень певного результату [5]
2.4.	Організаційно-смисловий відтінок використання поняття <ul style="list-style-type: none"> – двоетапність в організації творчого процесу (спочатку розвиток мисленнєвої діяльності, а потім процес сприяння зародженню ідей та реалізації задуманого); – дотримання послідовності в стадіях творчості; – урахування циклів творчого процесу; – реалізація тактико-стратегіального підходу для сприяння творчому процесу.

Креативність тієї чи іншої людини в певній мірі виявляється в суспільних, індивідуально-особистісних та вмінневих ознаках. Розглянемо зазначене. Креативність у контексті суспільної ознаки базується на оволодінні культурно закріпленими способами творчої діяльності, передбачає докладання зусиль у професійній діяльності, що, у свою чергу, призводить до певних відхилень від загальноприйнятих норм та розроблення інновацій.

Індивідуально-особистісні ознаки креативності розглядаються вченими з огляду на генетичні та середовищні фактори. Генетичні фактори вказують на обумовленість креативності детермінацією індивідуальних відмінностей спадковості. Йдеться про значну генетичну обумовленість вербальних здібностей та незначну – просторових, перцептивних і сенсомоторних. Учені [16; 20; 22] вказують на незначну спадкову обумовленість індивідуальних відмінностей у рівні розвитку креативності, проте важливу роль внутрішньої активності особистості, відкритості досвіду, можливості незалежної внутрішньої оцінки свого «Я».

Індивідуальні відмінності у показниках креативності визначаються факторами зовнішнього середовища (відсутність зовнішньої оцінки, психологічна безпека і свобода у висловленні власних думок, переживань, почуттів, широке коло спілкування, діалогічність, демократичне оточення, взаємна довіра, наслідування іншої творчої особистості, стимулювання до творчого виконання завдання, творчий характер діяльності, відсутність стресів тощо). Креативність є якістю, яку людина набула у процесі соціалізації.

Досліджуючи смислові відтінки використання поняття «креативність», ми звернули увагу на те, що зазначений феномен розглядається стосовно особистості (людини) як її:

- загальна риса (загальна риса особистості, що містить різні способи вирішення проблем та виявляються в унікальних особистісних рисах, які формують взаємодію в суспільстві [17]);
- особливість (особливість людини, яка під час активності у культурній діяльності може відкриватися або навпаки закриватися [9; 23]);
- якість (багатогранна індивідуальна якість людини [5]);
- якість, що виявляється в сильних сторонах (сильні сторони людини й інноваційні можливості, що проявляються в критичному мисленні, емоціях, комунікації, у розкритті різних сторін людини та створенні значно нового для суспільства продукту [8]);
- індивідуально-психологічні якості, які є передумовою успішного виконання діяльності, тобто індивідуальні та унікальні здібності [4; 5; 7].

Щодо вмінневих ознак креативності, то ці ознаки, у першу чергу, стосуються вмінь, які людина виконує із задоволенням, та які, набувши формування у результаті багаторазових вправлянь, формують відповідну здатність. У результаті дослідження смислових відтінків використання поняття «креативність», нами встановлено, що вміннева ознака креативності стосується вміння здійснювати, виконувати, робити щось певним чином, що входить до складу здатності. Зокрема: здатності людини створювати щось нове, не відоме раніше [11; 19]; здатності людини задавати проблему, розробляти концепції, виражати гнучкість мислення, досліджувати, узгоджувати, висувати незвичні та звичні способи вирішення проблеми [6]; здатності особистості до реалізації чогось нового за допомогою своїх внутрішніх станів [18]; здатності генерувати нові та

креативні ідеї, застосовувати сучасні схеми мислення, оперативно діяти під час викликів [10]; здатності, основу якого складає вираження вразливості до певних проблем, до браку наявної інформації, виявлення та розуміння цих проблем, знаходження рішень, формулювання припущень, перевірка їх істинності та ефективності дій [25]; здатності до здивування, пізнання та застосування вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях, спрямованість на відкриття нового, усвідомлення досвіду [12; 22].

Освітній процес у закладі вищої педагогічної освіти має здійснюватися з акцентом на:

1) діях майбутніх учителів у напрямі розвитку власної креативності (долання шаблонності і формальності у викладанні, вияв активності у відкритті й застосуванні нових форм, підходів, методів, засобів, способів дій, бути відкритим до нового досвіду, виявляти самостійність поглядів, виявляти гнучкість у застосуванні педагогічних знань, високий рівень розвитку професійної мотивації і емпатії, постійно прагнути до особистісного зростання тощо);

2) діях викладачів із забезпечення готовності майбутніх учителів до формування і розвитку креативності учнів (реалізація варіативності способів формування і розвитку креативності учнів (організація дискусій, тематичного спілкування, формулювання творчих завдань (проблем), заохочення до вирішення проблеми різними способами, формування відповідних умінь, широке використання тестових завдань відкритого типу, заохочення до стандартних відповідей, оригінального виконання завдань, самостійності в пізнавальних діях, вияв поваги до думок, креативних ідей учнів, відсутність критичних зауважень у бік учня(ів), уважне і схвальне ставлення до проявів їх творчої активності, схвальне ставлення до проявів своєї ідентичної індивідуальної креативності й сприяння її розвитку тощо).

Узагальнення результатів наукового пошуку щодо смислових відтінків використання поняття «креативність» у наукових працях та під час підготовці майбутніх учителів представлено нами в таблиці 3.

Таблиця 3

**Основа формування сутнісного контексту поняття «креативність»
та смислові відтінки його використання у наукових джерелах
та в підготовці майбутніх учителів**

№ з/п	Результат дослідження поняття «творчість»
1.	Основа формування сутнісного контексту поняття «креативність» у наукових джерелах та в підготовці майбутніх учителів
1.1.	Якість особистості
	– стосується творчого духу особистості, її творчого потенціалу, основа її творчих здібностей, виявляється у мисленні, спілкуванні, результатах дій [3]
2.	Смислові відтінки використання поняття «креативність» у наукових джерелах та в підготовці майбутніх учителів
2.1.	Суспільно-особистісний смисловий відтінок використання поняття
	– загальна риса, яка формується взаємодією в суспільстві [17]; – багатогранна індивідуальна якість людини [5]; – якість, що виявляється в сильних сторонах [8]; – індивідуально-психологічні якості, які є передумовою успішного виконання певної діяльності, тобто індивідуальні та унікальні здібності [4; 5; 7]

2.2.	Реалізаційно-результативний смисловий відтінок використання поняття
	<ul style="list-style-type: none"> – здатність: реалізувати щось нове за допомогою своїх внутрішніх станів [11; 19]; задавати проблему, розробляти концепції, виражати гнучкість мислення, досліджувати, узгоджувати, висувати незвичні та традиційні способи вирішення проблеми [6]; генерувати нові та креативні ідеї, застосовувати сучасні схеми мислення, оперативно діяти під час викликів [10]; виражати вразливість до певних проблем, бачити недостатність наявної інформації, виявляти ці проблеми, розуміти їх, знаходити рішення [25]; відкривати нове, глибоко усвідомлювати свій досвід [12; 22]; – опанувати культурно закріпленими способами творчої діяльності [16]
2.3.	Рівнево-смисловий відтінок використання поняття
	– рівні сформованості у майбутніх учителів креативності (початковий, середній, високий)
2.4.	Організаційно-смисловий відтінок використання поняття
	<ul style="list-style-type: none"> – врахування факторів зовнішнього середовища [1; 18]; – дії майбутніх учителів у напрямі розвитку власної креативності (автори статті); – дії викладачів із забезпечення готовності майбутніх учителів до формування і розвитку креативності учнів (автори статті)

Отже, поняття «творчість» та «креативність» суттєво різняться між собою. Стосовно поняття «творчість» основою формування сутнісного контексту визначено поняття «діяльність», а стосовно поняття «креативність» – термін «якість особистості».

Суспільно-особистісний смисловий відтінок використання поняття «творчість» стосується впливу на історичний розвиток та активність особистості зі створення об'єктивно чи суб'єктивно нового продукту, який, у свою чергу, розвиває і суспільство, і особистість. Стосовно поняття «креативність» суспільство виступає чинником формування креативності як загальної риси (індивідуально-психологічної якості).

Реалізаційно-результативний смисловий відтінок використання поняття «творчість» стосується можливості реалізувати нові ідеї, задум, знання, щоб створювати щось суб'єктивно чи об'єктивно нове. Результатом творчості постає унікальність особистості. Стосовно поняття «креативність» реалізація забезпечується здатністю особистості, а результатом виступають способи творчої діяльності, які закріплені культурно.

Рівнево-смисловий відтінок використання поняття «творчість» виявляється у позначенні цим терміном найвищого рівня прояву активності особистості, високого рівня вияву вміння в діяльності, високого рівня певного результату. Натомість поняттям «креативність» оперують під час визначення рівнів (початковий, середній, високий) сформованості у майбутніх учителів креативності як особистісної якості.

Організаційно-смисловий відтінок використання поняття «творчість» стосується двоетапності в організації творчого процесу, послідовності та циклічності в стадіях творчості, реалізації тактико-стратегіального підходу для сприяння перебігу творчого процесу. Стосовно поняття «креативність» значущими є фактори зовнішнього середовища, дії майбутніх учителів у напрямі розвитку власної креативності та дії викладачів із забезпечення готовності майбутніх учителів до формування й розвитку креативності учнів.

У подальших розвідках передбачено дослідження творчої реалізації майбутніх учителів початкової школи під час проходження педагогічної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василькевич Х. Н. Формування у молодших школярів творчого музичного мислення: автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 1982. 19 с.
2. Волобуєва Т. В. Розвиток творчої компетентності школярів. Харків: Основа, 2005. 112 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; за ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Здібність, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / за ред. В. Моляко, О. Музики. Житомир: Рута, 2006. 320 с.
5. Максименко С. Д. Генетична психологія. Київ, 2015. 319 с.
6. Мієр Т. І., Бондаренко Г. Л. Практичні аспекти професійної підготовки вчителя початкової школи в умовах євроінтеграції. *Освітологічний дискурс*. 2020. № 1(28). С. 131–142.
7. Моляко В. А. Методи формування в учнів творчого технічного мислення. Київ, 1988. 57 с.
8. Наконечна М. М. Допомога іншому як психологічний засіб розвитку особистості: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2009. 20 с.
9. Нойманн С. Походження і розвиток свідомості. Київ: Ваклер, 1998. 464 с.
10. Педагогічний словник. АПН України. Київ, 2019. 366 с.
11. Психологічна енциклопедія / автор і упоряд. О. М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
12. Психологія / за ред. Костюка Г. С. Київ, 1998. 572 с.
13. Психологія внутрішнього світу / упоряд. Т. Гончаренко. Київ, 2003. 127 с.
14. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчо обдарованої особистості: наук.-метод. посіб. Київ, 2010. 442 с.
15. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2006. 344 с.
16. Тоффлер Е. Третя Хвиля. Київ: Всесвіт, 2000. 480 с.
17. Український педагогічний словник. Київ, 2019. 435 с.
18. Чернецька Т. І. Творчість молодших школярів у контексті формування складових дослідницької позиції (на основі аналізу педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського). *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013. Вип. 123. Т. I. С. 326–330.
19. Шелег Т. Психологічні аспекти розвитку творчого «Я» дитини: наук.-метод. посіб. Київ: СІТПРИНТ, 2013. 126 с.
20. Штерн В. Прикладна психологія. Київ. 1995. 125 с.
21. Явоненко М. В., Жлудько В. М. Художній розвиток дітей у процесі виконання творчих завдань. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. 2009. № 71.
22. May R. *The courage to create*. N.Y.: Norton, 1995.
23. Knaurs L. *Das Wissen unserer Zeit immer auf dem neuesten*. Munchen: Droemersche Verlagsanstalt, 2001. 1080 s.
24. Roe A. A. *Kreativitat – Traum eines jeden*. Berlin: Herder-Institut, 1996.
25. Torrance E. P. *Cuiding creative talent – Engle wavyd cliffs*. N.Y.: Prentice-Hall, 2012.

REFERENCES

1. Vasylykevych, Kh. N. (1982). Formuvannia u molodshykh shkoliariv tvorchoho muzychnoho myslennia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Volobuieva, T. V. (2005). Rozvytok tvorchoi kompetentnosti shkoliariv. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
3. Entsyklopediia osvity. (2008) / Akad. ped. nauk Ukrainy; V. H. Kremen (Ed.). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
4. Zdibnist, tvorchist, obdarovanist: teoriia, metodyka, rezultaty doslidzhen (2006). V. Moliako, O. Muzyky (Eds.). Zhytomyr: Ryta [in Ukrainian].
5. Maksymenko, S. D. (2015). Henetychna psykholohiia. Kyiv [in Ukrainian].
6. Miyer, T. I., Bondarenko, H. L. (2020). Praktychni aspekty profesiinoi pidhotovky vchytelia pochatkovoї shkoly v umovakh yevrointehratsii. *Osvitolohichni dyskurs, 1(28), 131–142* [in Ukrainian].
7. Moliako, V. A. (1988). Metody formuvannia v uchniv tvorchoho tekhnichnoho myslennia. Kyiv [in Ukrainian].
8. Nakonechna, M. M. (2009). Dopomoha inshomu yak psykholohichni zasib rozvytku osobystosti: *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Noimann, Ye. (1998). Pokhodzhennia i rozvytok svidomosti. Kyiv: Vakler [in Ukrainian].

10. Pedahohichniy slovnyk (2019). APN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
11. Psykholohichna entsyklopediia. (2006). O. M. Stepanov (Ed). Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
12. Psykholohiia. (1998). Kostiuca, H. S. (Ed.) Kyiv [in Ukrainian].
13. Psykholohiia vnutrishnoho svitu. (2003). T. Honcharenko (Ed). Kyiv [in Ukrainian].
14. Rybalka V. V. (2010). Psykholohiia rozvytku tvorcho obdarovanoi osobystosti. Kyiv [in Ukrainian].
15. Sysoieva, S. O. (2006). Osnovy pedahohichnoi tvorchosti. Kyiv: Milenium [in Ukrainian].
16. Toffler, E. (2000). Tretia Khvyliia. Kyiv: Vsesvit [in Ukrainian].
17. Ukrainskyi pedahohichniy slovnyk (2019). Kyiv [in Ukrainian].
18. Chernetska, T. I. (2013). Tvorchist molodshykh shkoliariv u konteksti formuvannia skladovykh doslidnytskoi pozytsii (na osnovi analizu pedahohichnoi spadshchyny V. O. Sukhomlynskoho). *Naukovi zapysky. Seriia: Pedahohichni nauky, issue 123, t. 1* [in Ukrainian].
19. Sheleh, T. (2013). Psykholohichni aspekty rozvytku tvorchoho "Ia" dytyny. Kyiv: SITIPRYNT [in Ukrainian].
20. Shtern, V. (1995). Prykladna psykholohiia. Kyiv [in Ukrainian].
21. Yavonenko, M. V., Zhudko, V. M. (1995). Khudozhnii rozvytok ditei u protsesi vykonannia tvorchykh zavdan. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka, 71* [in Ukrainian].
22. May, R. (1995). The courage to create. N.Y.: Norton.
23. Knaurs, L. (2001). Das Wissen unserer Zeit immer auf dem neuesten. Munchen: Droemersche Verlagsans talt.
24. Roe, A. A. (1996). Kreativitat – Traum eines jeden. Berlin: Herder-Institut.
25. Torrance, E. P. (2012). Cuiding creative talent – Engle wavyd cliffs. N.Y.: Prentice-Hall.